

dezni negotovosti apodiktichen: »Spričo superiornosti Shakespearjevega genija bi rekli, da ne.« Niti kontekst ni tak, da bi avtor lahko utemeljil svoje stališče, pa vendar nas prepriča: duh, ki je resnično superioren, ne more podleči psihozi antisemitizma. Ravno tako ne more podleči psihozi šovinizma duh, ki je superioren.

Nekatere tipološke lastnosti slovenske književnosti v Trstu

Marija
Pirjevec

Pisatelj Milan Kundera se kot zavzet zagovornik malih narodov v svojem eseju *Tragedija Srednje Evrope* sprašuje, kaj je pravzaprav majhen narod in nam prav tam ponuja svojo razlago: »Majhen narod je narod, katerega obstoj je lahko vsak trenutek vprašljiv; majhen narod lahko izgine in tega se zaveda. Francoz, Rus ali Anglež ni vaju vprašanj o samem obstoju svojega naroda. Njegova himna

poje o veličini in večnosti. Poljska himna pa se prične z verzom: »Poljska še ni umrla...«¹

Če veljajo te besede češkega pisatelja za Poljake in Čehe ter druge majhne srednjeevropske narode – pri tem je pridevnik majhen relativen – veljajo toliko bolj za Slovence, ki spadajo po številu med najmanjše v Evropi in ki so morali vse od naselitve v tem srednjeevropskem prostoru, stisnjenem med Alpami, Panonijo in Jadranom, trdovratno braniti svojo identiteto pred številčno močnejšimi in agresivnimi germanskimi, romanskimi in madžarskimi sosedi! Skratka, gre za narod »brez zgodovine«, ki se je skozi trinajst stoletij čudežno ohranil kljub nenehni ogroženosti prav zato, ker je znal oblikovati trden sistem gledanj in vrednot, v katerem imata jezik in kultura nedvomno primaren in posebej zavezujoč položaj: »... plamenica izobrazbe – pravi Endimian, junak zgodovinskega romana iz rimskih časov *V Sibilinem vetru*, enega najvidnejših piscev na sodobnem tržaškem literarnem Parnasu Alojza Rebule – postane enostavno sveta, kadar pride v roke nesvobodnemu«.²

Omenjena trditev je toliko bolj obvezujoča za »manjšinsko« skupnost, kakršna je npr. slovenska v Italiji, ki živi na obrobem, kulturno in jezikovno mešanem področju in je zato izpostavljena nenehnim notranjim in zunanjim pritiskom drugojezičnega vladajočega sistema. Meje, ki so se v tem stoletju ostro zarezale v slovensko narodno tkivo takoj po razpadu Avstro-Ogrske in ki so odrezale tretjino slovenske zemlje od osrednjega telesa, so prisilile slovenske prebivalce tržaške pokrajine, da so se soočali z drugačnimi družbenimi in političnimi strukturami, ki so se vtisnile v vse oblike njihovega duhovnega življenja, med katerimi je še najbolj izpostavljena prav literarna.

Zato lahko rečemo, da je v literarnih delih tržaških pisateljev mogoče odkriti, poleg nekaterih splošnih tipoloških lastnosti slovenske književno-

¹ M. Kundera, *Tragedija Srednje Evrope*, v knj. *Srednja Evropa*, Ljubljana 1991, s. 125.

² A. Rebula, *V Sibilinem vetru*, Ljubljana 1968, s. 108.

sti, ki jih je sodobna literarna zgodovina že evidentirala, še številne svojevrstne značilnosti, ki jih moramo razumeti kot posledico zgodovinskih, kulturnih in drugih izkušenj na tem obmejnem prostoru.³

Te značilnosti, domišljene na osnovi poznavanja celotne književnosti na Tržaškem, so najbolj ugotovljive ob dveh sodobnih avtorjih: Borisu Pahorju in Alojzu Rebuli. Oba pisca pomenita epicenter živahnega kulturnega in književnega dogajanja v povojnem času, tudi zaradi svojega nekompromisnega in kritičnega odnosa do uradne kulturne politike v Sloveniji ter njenega odseva v ožjem tržaškem prostoru. Pričujoča analiza se v celoti naslanja na Pahorjevo in Rebulovo delo, tako zaradi njunega obsežnega in dograjenega opusa, ki zajema več kot pol stoletja ustvarjalnega napora, kot tudi zaradi miselne in problemske kompleksnosti njunega umetniškega sporočila, pripetega na ožjo tržaško regijo, a hkrati evropsko zanimivega. In ne nazadnje tudi zaradi globokega smisla za resnico, ki vidno zaznamuje njuno »tendenčno« literature. Tendenčno zato, ker hoče nekaj povedati, skratka, ker nekaj hoče.⁴

Ker je govor o specifikah slovenske variante tržaške književnosti, ki je bila v resnici do nedavnega v intelektualnih krogih italijanskega Trsta skoraj popolnoma prezrta, morda na tem mestu ni brez pomena poudariti, da se je slovenska književnost po srečnem naključju rodila prav v Trstu, na dvoru italijanskega škofa Pietra Bonoma. Ta svetovljanski humanist iz 16. stoletja je vcepil svojim učencem – med katerimi je bil prvi slovenski pisatelj Primož Trubar – izrazito demokratičen odnos do jezikov, zapisanih ali samo govorenih. Lahko rečemo, da je bila književnost od Trubarjevega časa dalje spričo stoletja trajajoče habsburške odvisnosti in nesvobode najbolj pristen izraz narodne identitete in njeno temeljno določilo. Pri tem seveda ne smemo pozabiti, da je bila nacionalna funkcija umetnosti za to literaturo pogosto tudi breme, saj je zavirala svobodo in neodvisnost pesniškega ustvarjanja, in to posebej na bolj ogroženih in izpostavljenih področjih, kakršno je bilo npr. tržaško. Zato so znali oblikovati samostojno, umetniško prepričljivo in problemsko vznemirljivo pesniško govorico prav tisti avtorji, ki so sprejeli nase narodno usodo, a so jo hkrati prerasli ter zavzeli v odnosu do nje tisto razdaljo, ki je za vsako pravo umetnost nujno potrebna.⁵

Nobenega dvoma pa ni, da je zavest o večstoletni tvorni književni tradiciji in njenem pomenu za slovenski narod močno zasidrana v slovenskih besednih umetnikih – še toliko bolj živa je prav pri tržaških književnikih, katerih jezik je bil že v času med vojnami, pred nacistično genodidno obsodbo, izpostavljen vsakovrstnemu preganjanju. Ta jezikovna omrtvičenost, ki je ogrozila vse plasti jezika in je prizanašala le tisti plasti, ki je bila vezana na zasebno rabo, ni mogla ostati brez sledu niti po letu '45, ko so se začele razmere na Tržaškem normalizirati in je slovenski jezik spet zaživel v šolah in kulturnih domovih, v revijah in gledališču. Pri tem seveda ni mogoče prezreti težkih, včasih že kar travmatičnih motenj, ki jih je pri slovenskih ljudeh, še posebej pri literatih, povzročilo dejstvo, da je bil njihov jezik toliko časa odtrgan od višje duhovne izobrazbe in potisnjen

³ B. Paternu, *Razvoj in tipologija slovenske književnosti*, v knj. *Pogledi na slovensko književnost*, Ljubljana 1974, s. 5–21.

⁴ A. Rebula, *Na slovenskem poldnevniku*, Maribor 1991, s. 92.

⁵ V tem smislu so zgovorne besede, ki jih je napisal Claudio Magris v knjigi *Danubio*, ko govori o književnosti malih narodov, posebej o Slovaki; C. Magris, *Danubio*, Milano 1986, s. 239–241.

v geto. Lahko rečemo, da ni najti tržaškega pisca iz medvojne obdobja, ki bi tega ne občutil kot posebno travmo. V svojem koloradskem dnevniku *Vrt bogov* pravi Rebula naslednje: »Na primer, da sploh pazim na slovenščino. Da je vmes nekakšna ihta, ne vem na koga. Kdo ve, če ne kar na Benita Mussolinija. Ja, on me je oropal za slovensko osnovno šolo in gimnazijo in jaz bi se mu rad maščeval, tako da bi si prav ohceto postregel s slovenščino vseh okusov in barv...«⁶ Tudi za Borisa Pahorja je pravica do materinega jezika ena najosnovnejših pravic vsakega posameznika in obenem, kot sam pravi, najbolj primarno doživetje človeškega.

Skušajmo se sedaj zamisliti v tipologijo tržaške književnosti, kakršna se je oblikovala v novih povojnih razmerah, ko se pisatelju ni bilo več treba skrivati v jezikovnih katakombah in ko je bila delno potisnjena v ozadje tudi njena narodnoobrambna funkcija iz časa narodove obsojenosti na smrt.

Že na izhodišču lahko rečemo, da gre za književnost, znotraj katere je obstoj vrednot ali vsaj hotenje po vrednotah konstanta. To pa postavlja tržaške pisce v primeru s slovenskimi v matični domovini kot tudi z italijanskimi v Trstu v večjo etično zavezanost in odgovornost. Tako je za Rebulu vrednota »merilo, ki pogojuje človeško idejno in bivanjsko življenjsko izbiro«. »Človek je – po njegovih besedah – obsojen, da vrednoti, kakor je obsojen na to, da diha.«⁷ Rebulovi in Pahorjevi junaki (npr. v romanih *Senčni ples* (1960), *V Sibilinem vetru* (1968) ter v pričevanju iz taboriščnih let *Nekropola* (1967) poznajo nasprotje med ničem in smislom – nasprotje, ki predstavlja eno temeljnih vprašanj današnje umetnosti in filozofije – toda resničnega podleganja nič ne poznajo. Pri tem je Rebula do kraja zavezan svojemu krščansko eshatološkemu, Pahor pa liberalno humanističnemu sistemu vrednot, oba pa veliki zvestobi svoji nacionalni identiteti.

V hierarhiji vrednot je v delih tržaških piscev na najbolj izpostavljenem mestu prav gotovo jezik. V njihovem razmerju do jezika ni zaznati krize, ki je tako opazna pri nekaterih sodobnih pislih iz Slovenije, deloma celo pri najvidnejših med njimi. Jezik je na zahodnem obrobju slovenske zemlje »edino, kar brani manjšini integracijo v večino.«⁸ Ni torej več samo sredstvo, ampak etnična in ontološka kategorija, ki sega v najgloblje plasti človekove biti. Tukajšnji pisatelji se zavedajo, da ne pišejo samo z besedami, temveč, kakor bi rekel Danilo Kiš, »z bitjem, z etosom, s spominjanjem, tradicijo in kulturo.«⁹ Jezik je po Rebulovem mnenju »eden inštrumentov v tej bivanjski simfoniji, ki pa dejansko to simfonijo prostorsko in časovno individualizira. In vloga tega instrumenta je tem večja, čim bolj je okrnjen ta orkester.«¹⁰ Zato je sporočilnost jezika, ki ga Heidegger pojmuje kot »hišo biti«, v tem prostoru toliko bolj zavezujoča, kolikor bolj je jezik sam ogrožen in izpostavljen vsakovrstnim notranjim in zunanjim pritiskom. Književnost, ki nastane na taki osnovi in ki predstavlja »živi narodov spomin« – kot bi dejal Aleksander Solženicin – ne more biti čisti esteticizem ali zgolj dekoracija, ne more se sprostiti v nevezano igro ali eksperiment. Po vsem tem je tudi razumljiva Rebulova in Pahorjeva ravnodušnost do vsa-

⁶ A. Rebula, *Vrt bogov*, Ljubljana 1986, s. 220.

⁷ A. Rebula, *O spremenljivosti in nespremenljivosti vrednot*, v knj. *Na slovenskem poldnevniku*, n. d., s. 27.

⁸ A. Rebula, *Izviri slovenske duhovnosti*, ibidem, s. 125.

⁹ D. Kiš, *Variacija na srednjeevropske teme*, v knj. *Srednja Evropa*, n. d., s. 114.

¹⁰ A. Rebula, *Izviri slovenske duhovnosti*, v knj. *Na slovenskem poldnevniku*, n. d., s.

kršnega avantgardizma in njuna pripetost na tradicijo v najširšem pomenu te besede.

Pretirana odgovornost do besede je po eni strani sicer nevarna in lahko privede do jezikovne zamejenosti, ozkosti in toge pripetosti na tesne okvire prostora in časa. Beseda se tudi lahko zreducira na zgolj enoumno in zato odporno sredstvo skupnega komuniciranja.¹¹ Na drugi strani pa je res, da občutek jezikovne utesnjenosti sprošča v piscu še večjo dinamiko in slogovno prizadevnost, saj mu beseda pomeni boj za lastno ogroženo identiteto in svobodnost. »Velike oblike – pravi Rebula na nekem mestu – ne rojeva stilno hotenje, ampak sila srca in duha.«¹²

Osební slog in individualna pesniška imaginacija se pri obeh avtorjih morda še najbolj sprostita na področju metafore. Prav s pomočjo metafore zmore na primer Pahor prerasti veristični prikaz taboriščne resničnosti, ki jo opisuje v že omenjeni *Nekropoli*, zmore prerasti neposredno didaktično misel, ki spremlja njegov opis taboriščnih grozot, ter vtisniti svojim podobam širše in globlje pomene. S tem pa se je seveda znal dvigniti v svet poezije, ki predstavlja najmočnejša mesta njegove zmage nad neznosno resničnostjo vojnih let. Tudi Rebulova metaforika razkriva veliko pisateljevo suverenost in prostost, je, skratka, metaforika višje vrste, ki gre v novo poimenovanje stvari in vnaša v avtorjevo razmerje do predmetov in pojavov enkratno in osebno dimenzijo.

Pri obeh tržaških piscih ima v razporeditvi vrednot poleg jezika prav tako izpostavljeno mesto etnični humanizem. Njuna zavezanost nacionalni skupnosti nas seveda ne more presenetiti, če pomislimo, koliko je primorskega Slovenca stal boj za njegovo narodno identiteto. Človek je po Pahorjevih besedah »iz skupnosti izrezan subjekt, njegova duševnost pa je tesno povezana z izročilom, z mišljenjem, z 'metaforami', kakor bi rekel Malraux, njegovega rodu.«¹³ Uničenje naroda mu zato pomeni »porajanje izkoreninjenecv, psihopatov, cinikov in kruhoborcev brez idealov«, torej moralno vprašljivih in duševno načetih ljudi.¹⁴

Zato ni čudno, da dajeta oba pisca narodnemu odpadništvu moralen pomen, saj pravi Rebula v romanu *V Sibilinem vetru*, da je v narodnem odpadništvu vedno nekaj človeško manjvrednega. Gre za etnični humanizem, ki sega v območje moralnega in je daleč od tega, da bi se sprevrgel v nacionalizem. Protagonist neke Rebulove povesti doživi množično žalitev od skupine italijanskih vernikov. Duhovnikova reakcija, ki temu sledi, pa je vse prej kot maščevalna in je vsa v znamenju sprave: zgrudi se na kolena pred oltarjem in zmoji on, ki mu je bil očitan nacionalizem, očenaš v italijanščini.¹⁵

Iz takega humanističnega pojmovanja narodne identitete lahko tudi bolje razumemo Borisa Pahorja, ko polemizira s tistimi, ki vprašanje poenostavljajo in ga imajo samo za narodnoobrambnega pisatelja. Sam na nekem mestu naravnost pove, da tisti, ki tako interpretira njegovo pisanje, ni dosti razumel o njem in njegovem delu.

Ideja etničnega humanizma, ki preveva skoraj celotno delo obeh pisate-

¹¹ B. Paternu, *Esej o Lipušu*, v knj. F. Lipuš, *Škorenj*, Ljubljana 1976, s. 259.

¹² A. Rebula, F. Pibernik, *Čas romana* Ljubljana 1983, s. 44.

¹³ B. Pahor, *Skarabej v srcu*, Maribor 1970, s. 284.

¹⁴ J. Pogačnik, *Grmada v pristanu*, Ljubljana 1972, s. 274, 275.

¹⁵ A. Rebula, *Izganjati demona rase*, v knj. *Na slovenskem poldnevniku*, n. d., s. 335; A. Rebula, *Divji golob*, Celje 1972, s. 231.

ljev, pa jima ne preprečuje, da ne bi v svojih romanih zajela globlje eksistenčialne in duhovne problematike sodobnega sveta in človeka v njem. Tako se Pahor nenehoma loteva temeljnega vprašanja osebne svobodnosti posameznika in njegovega lastnega odločanja, loteva se osnovnih vprašanj človekove osebne biti. Glavni predmet njegovega prizadetega zanimanja je evropski in posebej slovenski človek dvajsetega stoletja, ki se je znašel, ne po svoji krivdi, v položaju skrajne ogroženosti in nemoči, v položaju preganjanca in žrtve prav zaradi primarne in »čiste ljubezni do svobode«. In res je tudi, da zna dvigniti iz anonimnega življenja prav tiste razsežnosti tržaške problematike, ki segajo v globlja območja človekove usode, ter jim vtisniti splošno človeško veljavo. Preseganje klavrne resničnosti je namreč po njegovih besedah dota, ki si jo predajamo iz roda v rod.

V že omenjeni *Nekropoli* opazuje Pahor človeka v njegovi skrajni stiski in goloti, ki zabrisuje med ljudmi vsako razliko, narodno, socialno ali katerokoli drugo. Vsi ljudje so si namreč tu, tik pred krematorijem, podobni, ne glede na to, ali pripadajo malim ali velikim skupnostim; za vse velja isti obupni položaj, ki jih dela skrajno nemočne in prepuščene na milost in nemilost rabljem. Tu se odpira problem ontološkega humanizma, ki sta ga oba tržaška pisatelja postavila poleg zavezanosti lastnemu narodu in jeziku med najvišje vrednostne kategorije.

V najbolj črni empiriji taboriščnega življenja, ki potiska človeka na stopnjo živalskega preživetja, je znal Pahor odkriti znake medsebojne solidarnosti in nesebičnosti. Lahko celo rečemo, da je humanistični refleks, kljub temu da je njegov človek v brezizhodnem položaju odprt obema skrajnostma, niču in smislu, v njem vendarle močnejši in odpornejši. Ujetost v nemoč in nesmisel polni človeka z grozo, a ga obenem, v trenutku najhujše preizkušnje, tudi odpira sočloveku. Tak je na primer lik poljskega bolničarja Janoša v *Nekropoli*, ki se v svojem človekoljubju upre esesovcu, ki je zaradi kraje krompirja obstrelil malega Poljačka, in ga zato doleti smrt.¹⁶ Prav tako je Rebula v romanu *V Sibilinem vetru* položil v usta glavnega junaka, porimljanjenega barbara Nemezijana besede, ki zgovorno potrjujejo našo trditev: »Saj končno tudi meni svoboda, kakor domovina, nista bili več kot sredstvo – cilj je bil samo eden, biti človek.«¹⁷ To seveda ne izključuje zvestobe narodni identiteti, temveč jo dopolnjuje in bogati ter odpira človekovi eksistenci nove in globlje razsežnosti.

Tako se oba pisatelja vključujeta v širši evropski duhovni prostor, v svetovno duhovno dinamiko, »v prostor človekovega rojstva in smrti«, kakor bi rekel Rebula, »človekovega prekletstva in odrešenja.«¹⁸ »Predlagati zato evropski ideal Slovincu«, pripominja na drugem mestu isti avtor, »je toliko kot predlagati zrak, ki ga vdihava že tisoč let.«¹⁹ Gre za tisto pripetost slovenskega človeka na Zahodno Evropo, ki jo je dobro razumel Kundera ob najnovejših tragičnih dogodkih v Sloveniji in jo imel za enega temeljnih razlogov slovenske narodne neodvisnosti.^{19a}

Pri Rebuli pa moramo na tem mestu še posebej izpostaviti njegovo

¹⁶ B. Pahor, *Nekropola*, Maribor–Trst 1960, s. 25–27.

¹⁷ A. Rebula, *V Sibilinem vetru*, n. d., s. 593.

¹⁸ A. Rebula, *Kam plovemo*, v knj. *Na slovenskem poldnevniku*, n. d., s. 47.

¹⁹ A. Rebula, *Izviri slovenske duhovnosti*, ibidem, s. 132.

¹⁹ⁱ Kundera, gl. of 1.

^{19a} M. Kundera, *Nel cuore dell'Europa*, v knj. *I giorni della Slovenia 25 giugno/10 luglio*, Ljubljana 1991, s. 59–64.

usmerjenost v absolutno, v Boga, njegovo odprtost do skrivnostnega, ki jo je s tolikšnim poslušom za antični svet odkrival že pri Grkih. Prav to ga ločuje, kot že njegovega pesniškega predhodnika Srečka Kosovela, od mnogih *hommes de lettres* srednjeevropskega prostora, od Sabe, Sveva do Musila in Krleže, da omenimo samo nekatera imena.²⁰ Tudi za Pahorja, ki označuje neke sebe kot prešernovsko nevernega, a vendar vernega, ima krščanska etika ljubezni prvo mesto, tako v osebnem kot v družbenem življenju evropskega človeka.²¹

Če je slovenski tržaški literat ves zapleten v vprašanje smisla človekovega bivanja, to ne pomeni, da ne bi bil do korenin navezan na konkreten prostor, ki ga obdaja, na Trst in njegovo okolico, kjer slovenska skupnost živi skupaj z italijansko od pradavnih časov in kjer se navadno odvijajo njegove zgodbe. Pahor je *Skarabeju v srcu* zapisal, da je bila prva potreba, ko je začel pisati to, da bi v knjigi zaživele tržaške ulice.²² In res je »mesto v zalivu« morda prvič zaživel v slovenski književnosti v vsej svoji mediteranski posebnosti, v vsej svoji dinamiki, kot tudi v vsej kompleksni družbeni in jezikovni antinomiji.

Nekaj podobnega lahko rečemo tudi o Rebulovi pripetosti na svojo ožjo domovino, na njeno zemljo, relief in mesto Trst, kakršnega je pisatelj zarisal v romanih od *Senčnega plesa* do *Zelenega izgnanstva*, ki ima za protagonista Eneja Silvija Piccolomini, tržaškega škofa in bodočega papeža Pija II. Značilno je, da je Piccolomini s svojim poslušom za vse, kar ga obdaja, pozoren tudi na slovenski svet, ki ga srečuje znotraj malega srednjeveškega Trsta in v njegovi okolici. Roman potemtakem odkriva neko slovensko identiteto že sto let pred Trubarjem, ki jo »uradna historiografija taji, a je dejansko dokazana že v času izpred Danteja«.²³ Rebula pa zna ujeti tudi drugačen in ne več samo večjezični profil tega mesta, tega »kotlička, ki mu je bil en ročaj Dunaj, drugi pa Benetke in v katerem se je kuhalo sovraštvo do obeh, v milem prepričanju, da je neke med Riborgom in Kavano popek sveta«.²⁴ Trst je torej s svojo narodnostno spreminjajočnostjo, s svojo kulturno provincialnostjo, s svojim ozkim šovinizmom, »ta kurnik«, kot pravi ironično pisatelj v *Zelenem izgnanstvu*, »ki mu je malo do kulturnega dialoga« in »se lahko ponaša s svojevrstno zamejenostjo pri najbolj odprti ljudih«.²⁵ To pa seveda ne pomeni, da bi se ne zavedal, da je prav v mestu resnično perspektivno vozlišče bivanjske, narodne in družbene problematike tržaških Slovencev. Zato je naloga manjšinskega pisatelja – in to avtor pri mnogih tržaških piscih pogreša – iztrgati se iz nekega romantičnega teženja nazaj v naravo, v kmetstvo in vas, in se posvetiti opazovanju mestnega prostora ter njegovi zamotani duhovni in jezikovni strukturi. »Veš,« pravi Rebulov junak v romanu *Senčni ples*, »važno je mesto. Za Slovence je važno mesto.«²⁶

Za sklop lahko rečemo, da sodobna tržaška slovenska književnost

²⁰ Glej A. Rebula, *Srečko Kosovel, Minatore del Mistero*, v knj. *Trieste tra umanesimo e religiosità*, ur. Pietro Zovatto, Trieste 1986, s. 96.

²¹ B. Pahor, *Rad bi še nekaj povedal o tem nam dragem mestu*, Delo, Književni listi, 5. maja 1988, s. 7.

²² B. Pahor, *Skarabej v srcu*, n. d., s. 302.

²³ *Rebula in Mahnič o svojih knjigah*, Glasnik Slovenske matice 1981; st. 2, s. 88.

²⁴ A. Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, Ljubljana 1981, s. 50.

²⁵ Ibidem, s. 133, 177.

²⁶ J. Müller, *Izrazna dvojnost Rebulovega Senčnega plesa*, Slavistična revija, 1970, st. 1–2, s. 24.

– kar najlaže ugotovimo ob njunih dveh vodilnih reprezentantih, Borisu Pahorju in Alojzu Rebuli – tako nasproti matični slovenski kot nasproti sosednji italijanski književnosti nosi v sebi nekatere dokaj izrazite tipološke lastnosti, vezane na prostor in zgodovino njenega nastajanja. Gre predvsem za vezanost te književnosti na trdno hierarhijo vrednot. Ta hierarhija vrednot ima štiri temeljna jedra, in to so jezikovni, narodni, eksistencialni in ontološki etos. Vendar ta etika ni statična, ampak na vseh svojih ravneh – razen ob jeziku in narodu – odprta moderni relativizaciji in destabilizaciji ter v spopadanju z njima. To pomeni, da so vrednostni sistemi tržaške slovenske književnosti kljub svoji monumentalni trdnosti v bistvu dinamični. Zato njena regionalna tipologija ni tipologija zaprte vrste, temveč je duhovno in slogovno odprta tudi v široki evropski in svetovni prostor. Je del srednjeevropskega »patchworka« manjšin in njihovega boja za preživetje.²⁷ Hkrati pa je pogled daleč čez. Gre za partikularnost, kot bi dejal Predrag Matvejević, ki sama na sebi ne bi bila vrednota, če se ne bi povzpela tudi v nekaj višjega.²⁸

Kultura: od planiranja do komercializacije

François
Fiejtö

Intelektualna elita, ustvarjalna inteligenca, je odigrala pglavitno vlogo pri eroziji komunistične ideologije. Lahko rečemo, da se večina inteligence vzhodnih držav ni pustila zastrupiti s komunistično ideologijo in se ni pustila podrediti drugače, kot da so se s svojim telesom branili proti sili. Pisatelji, zgodovinarji, sociologi, ekonomisti, sodelavci raznih raziskovalnih inštitutov, članov Akademije so se vsak po svoje upirali v skladu s svojim temperamentom. V »mehkih« diktaturah Madžarske in Poljske so umetniki uživali določeno toleranco režima in nekatere od njih je kooptiral režimski establishment. Tudi v Romuniji, kot to kažeta primera Alexandra Paleologua ali filozofa Constantina Noica, otroškega prijatelja izgnanega Ciorana, ki so morali trpeti v zaporih – dogovori z oblastjo so bili mogoči, dokler ni Ceausescujeva norost spremenila deželo v kulturno puščavo. Na Češkoslovaškem je po letu 1968 politična oblast dolga leta dušila umetniško in literarno življenje, ki je bilo nekoč cvetoče – pomislimo na film, na gledališče v šestdesetih letih – vseeno pa se je lahko razvil pripovedovalski talent, kot na primer Bohumil Hrabal, in nobena preganjanja, čeprav so dolgo trajala, niso zlomila genija in humorja Vaclava Havla.

Odnos vzhodnih režimov do kulture je podoben tistemu nekdanjih despotov: na veliko so nagrajevali hvalilce in kaznovali kritike. Komunistični avtokrati niso radi prevarali mecenov umetnikom in literatom. Pritiski »realsocializma«, enako kot v nekdanjih absolutističnih režimih, so tudi imeli stimulativne učinke na ustvarjalce; ti so se izmikali nadzoru cenzorjev in razvili kompleksne strategije alegoričnega izražanja, da bi sporočili res-

²⁷ J. Strutz, *Cesarsa, Materada, Vogrce, Rinkenburg*, Primerjalna književnost 1990, st. 1, s. 7, 8.

²⁸ B. Pahor, *Prvobitne so identitete*, Naši razgledi, 22. sept. 1989, s. 526.